

Мирзахидова Муяссар Инамжановна, Абдиназарова Бибинур
АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЭМГЕКТЕРИНИН ТҮРК ТИЛДЕРИНЕ КОТОРУЛУШУ
ЖАНА ИЛИКТЕНИШИ (өзбек тили материалдары мисалында)
Мирзахидова Муяссар Инамжановна, Абдиназарова Бибинур
ПЕРЕВОД И ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛЫКУЛА ОСМОНОВА НА
ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ (на примере материалов узбекского языка)
Mirzakhidova Muyassar Inamzhanovna, Abdinazarova Bibinur
TRANSLATION AND STUDY OF ALYKUL OSMONOV'S WORKS INTO TURKIC
LANGUAGES (on the example of the uzbek language)

УДК 81.83

Аннотация. Көркөм котормо – бир улуттун адабиятынын башка бир элдин көркөм мүлкүнө айланышына, ошол улуттун адабиятынын байышына мүмкүнчүлүк бере турган искусствонун тармагы. Ошону менен бирге көркөм котормо котормочунун мээнетин кадырлай, белгилей турган зарыл материалдык база болуп эсептелет.

Өз өмүрүн жана чыгармачылыгын улутту “ойготуу” сыяктуу улуу ишке арнаган атактуу, залкар жазуучулардын адабияттагы асылдарын өзбек тилине которулушу, улуттук адабияттын көркөм горизонтунун жана мүмкүнчүлүгүнүн кеңейишине, балким ушул мезгилде улуттук көркөм сезимдин жогорулашына, ой жүгүртүүнүн кеңири канат жаюусуна, адабий-эстетикалык табиттин байышына алып келди, бул абдан чоң мааниге ээ. Ошону үчүн өзбек көркөм котормотаануу мектеби ХХ кылымдын башында Туркестанда, андан кийин Өзбекстанда жаңы өнүгүү баскычына көтөрүлүп, өзбек элине дүйнө адабиятынын улуу өкүлдөрү менен жакындан танышуу, жаңы көркөм ааламды ачуу мүмкүнчүлүгүн жаратты.

Макалада котормонун жана котормо таануунун актуалдуу проблемалары, ошондой эле кыргыз поэзиясынын өкүлү, таланттуу акын Алыкул Осмоновдун чыгармаларынын өзбек тилине которулуу проблемалары каралат.

Ачкыч сөздөр. Түрк дүйнөсү, поэзия, лирика, поэма, драма, котормо, котормо таануу.

Аннотация. Литературный перевод – отрасль искусства, позволяющая литературе одного народа стать художественным достоянием другого народа, обогащая литературу этого народа. В то же время литературный перевод является необходимой материальной базой, которая чтит и прославляет труд переводчика.

Перевод на узбекский язык литературных шедевров известных и прославленных писателей, посвятивших свою жизнь и творчество великому делу «пробуждения» нации, привел к расширению художественного кругозора и возможностей национальной литературы, может быть, в настоящее время к росту национального художественного чувства, расширению мышления, обогащению литературно-эстетического вкуса, что имеет огромное значение. Именно поэтому узбекская школа художественного перевода достигла нового этапа развития в Туркестане, а затем и в Узбекистане в начале ХХ века, открыв для узбекского народа возможность познакомиться с великими представителями мировой литературы и открыть для себя новый художественный мир.

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы переводоведения и переводческой деятельности при переводе произведений представителя кыргызской поэзии, талантливого поэта Алыкула Осмонова на узбекский язык.

Ключевые слова. Тюркский мир, поэзия, лирика, поэма, драма, перевод, переводоведение.

Abstract. Literary translation is a branch of art that allows the literature of one nation to become the artistic heritage of another nation, enriching the literature of that nation. At the same time, literary translation is a necessary material base that honors and glorifies the work of the translator.

The translation into Uzbek of literary masterpieces of famous writers who dedicated their lives and work to the great cause of “awakening” the nation has led to the expansion of artistic horizons and the possibilities of national literature, perhaps, at the present time, to the growth of national artistic feeling, the expansion of thinking, the enrichment of literary and aesthetic taste, which is of great importance. This is why the Uzbek school of literary translation reached a new stage of development in Turkestan, and then in Uzbekistan at the beginning of the 20th century, opening up the opportunity for the Uzbek people to become acquainted with the great representatives of world literature and discover a new artistic world.

This article discusses the current issues of translation studies and translation activities in translating the works of a representative of Kyrgyz poetry, the talented poet Alykul Osmonov, into the Uzbek language.

Keywords. Turkic world, poetry, lyrics, poem, drama, translation, translation studies.

Өзү жашаган доордун, мезгилдин талаптарына, чакырыктарына ылайык өзүн-өзү алдын ала курчутуп тарбиялаган Алыкул Осмонов кыргыз элинин сүйүктүү акыны, кыргыз элинин гана эмес, түрк дүйнөсүнүн да сүйүктүү акыны: анын ошол татаал доордун чакырыктарына көкүрөк керип туруп, замандын көйгөйлөрүн ыры менен айгинелеп, өзүнүн кыска өмүрүндө адилет, акыйкат жана махабаттын курманы болуп жарк этип жанган – акын.

Ар бир тилдин өмүрүнүн узактыгы ошол тилде сүйлөгөндөрдүн аны канчалык жемиштүү пайдаланып, аны кантип сактап, улуттук тилдин өнүгүшү жана гүлдөшү үчүн жоопкерчиликти сезгенинен көрүнөт. Тилибиздин тамыры бекем, сыйкырдуу касиети менен дүйнөнү таң калтырган. Тилди сактоо, анын өнүгүшүнө салым кошуу, анын даражасын көтөрүүгө умтулуу биздин ата-бабаларыбыздын алдындагы парзыбыз, келечек муундун алдындагы милдетибиз болуп эсептелет.

Ушул милдетти эчак эле сезген кыргыздын улуу акыны Алыкул Осмонов элинин мүнөзүн, тарых-таржымалын, каада-салтын, үрп-адатын, тилин, дилин, кооз жер-сууларын баяндап сүрөттөй алган, бир гана элине эмес, анын ырларын которгон тилмечтер аркылуу башка элдердин да кан тамырларына жеткере алган саналуу акындардын бири болуп эсептелет. Ал өзүнүн бир кашык суудай аз гана өмүрүндө адамдардын жашоого болгон көз караштарын өзгөртө алган, поэзияга болгон махабатын козгогон сезимтал акын экендиги баарыбызга белгилүү.

А.Осмонов лирикалык ырлар, поэмалар, драмалар, легендалар, тамсилдер ж.б. жазган.

Кыркынчы жылдардан баштап улуттук адабиятыбызга адамдык сезимдерди кайталангыс формада чагылдырган жүздөгөн эң сонун ырларды жазып, эң оболу адам жүрөгүнүн тилмечи экенин, аны эч бир саясат өзү тандап алган негизги жолдон алаксыта албастыгын далилдеди. Мына ушундай сапаты менен А.Осмонов кыргыз адабиятынын эң ири өкүлдөрүнүн бири болуп, анын чыгармалары кыргыз поэзиясынын эң сейрек, классикалык үлгүлөрүнүн катарына кирди.

А.Осмонов чыгаан котормочу да болгон. Ал А.Навоинин «Лайли жана Межнун» поэмасын (иран-перс сөздөрү көп колдонулган бул поэманы которунун өзү татаал), Ш.Руставелинин “Жолборс терисин жамынган баатыр”, В.Шекспирдин “Он экинчи түн”, “Отелло” трагедиясын которгон. И.Крыловдун тамсилдерин, А.Пушкиндин чыгармаларын изилдеп, “Евгений Онегинди” которуп, сөз өнөрүнүн бул түрүн бийик деңгээлге көтөрө алгандыгы анын мыкты котормочу экенинен далилдейт. Кыргыз поэтикалык котормосунун туу чокусу катары таанылган “Жолборс терисин жамынган баатыр” эпикалык поэмасын котормосу бүгүнкү күнгө чейин сегиз жолу басылып чыккан. Өмүрүн акыркы жылдарында которо баштаган Низами Ганжебинин “Хосрав менен Ширин” поэмасын аягына чыкпай каза тапкан.

Ошондой эле, акындын чыгармалары бир топ (орус тилине А.Вознесенский, М.Синельников) тилдерге, анын ичинде өзбек тилине которулуп, жыйнактарда жарык көргөн.

2015-жылы акындын 100 жылдык мааракесине карата анын ырлары акын Курбан Саттар тарабынан өзбек тилине которулуп, “*Кўл тўлқини*” («Көл толкуну») деген ат менен Бишкектен китеп болуп жарык көргөн. Алыкул менен өзбек адабиятынын дагы бир байланышы, анын жубайы Зейнеп Сооронбаева Ташкентке келип, (1950-60-жылдары) акындын, ошондой эле кыргыз жазуучуларынын бир нече чыгармаларын Зейнеп лакабы менен өзбек тилине которгонунда.

А.Осмоновдун ырларын өзбек тилине которгон акын-котормочулар – У.Темур, Т.Адашбаев, К.Мырза, Курбан Саттар, Ф.Мамашева, Г.Холматова ж.б.

Мекендешибиз Г.Холматова акындын “Толубай сынчы”, “Махабат”, “Мырза уул”, “Майдын түнү” ж.б. поэмаларын которгон.

-Алыкул Осмоновдун чыгармаларын котормо деп, акындын ырын алгач колума кармаганымда жүрөгүмдө коркунуч пайда болду. Ушундай улуу акындын чыгармасын которууга бел байлаганымда корктум, туура эмес которуп, маанисин жоготуп албайт бекенмин деген тынчсыздануу болду. Бирок котормо процесси менин акындын ойлоруна кошулушума түрткү болду. Анткени, биринчи которгонум анын “Жооп кат” деген ыры болду. Анан 2005-жылы акындын “Толубай сынчы” деген поэмасын (5-класстын адабият сабагына кирген тема) которгондо “Алпамышты” окуп жаткандай сездим. Бул менин эки түрк тилин – кыргыз жана өзбек тилдерин жакшы билгендигимди жана эки элдин адабиятын бирдей билгендигимди көрсөтсө керек деп ойлойм:

Ошондон кийин акындын башка поэмаларын которгондо Ысык-Көлдүн жээгинде отургандай, Ысык-Көлдүн толкуну ишимди жеңилдетип жаткандай сезилет эле. Айрыкча «Махабат» поэмасын которуп жүргөндө бул жагдайды так сездим. Менин кыргызча сөз байлыгым аз. Бирок кыргызчадан өзбекчеге которуу мен үчүн бир топ жеңил”, - деп эскерет Г.Холматова:

МАХАБАТ МУҲАББАТ

Калаага бир иш менен шашып бардык, *Шаҳарга бир иш билан бордик шошиб,*
Кайтарда көп таза пул сатып алдык. *Йўл ўнг бўлиб, кўплаб пул топиб олдик.*
Ат жүрбөй карааны алыс айлыбызга *Қишлоқ олис от тезроқ юрмай қўйиб,*
Жете албай Күрмөнтүгө конуп калдык. *Курмўнтуда бир кеча тунаб қолдик.*
Конгон үй, эң бир таза, кенен экен, *Биз қўнган уй саранжом ҳам саришта,*
Мейманга аш-тамагы белең экен. *Дастурхони тўкину обод экан.*
Үй ээси: сакалынан ырыс тамган *Уй соҳиби нур балқиб юзларида,*
Ак көңүл Сагдат аке деген экен. *Қўли очиқ Сағдатбой деган экан.*
Каттама, мамиле чай, шекер, каймак, *Қатлама-ю, қора чой, асал, қаймоқ,*
Тамактын ар түркүмү бирден жайнап. *Турли- туман мевани қўйган, яйрар.*
Насиптин буйругуна айла барбы, *Бу ризқ-насиб Оллоҳнинг буйругидир,*
Казанда сүрсүгөн эт бүлк-бүлк кайнап. *Сурланган гўшт қозонда билқ-билқ қайнар.*

Г.Холматова А.Осмоновдун 110-жылдыгына арнап дагы бир топ поэмаларын “Жеңишбек”, “Менин апам”, “Эшимкандын тереги” ж.б. которду. Азыр аларды редакциялаган мезгили.

Белгилүү илимпоз, көрүнүктүү акын, чыгаан жазуучу Турсунбой Адашбаев эки элдин, кыргыз жана өзбек элдеринин, адабий байланышын өнүктүрүүгө, дүйнөлүк адабияттын көрүнүктүү чыгармаларын өзбек тилине которууга, өзбек балдар адабиятынын өнүгүшүнө чоң салым кошуу максатында өзүнүн шакирти, Жалал-Абад облусунун Каба айылында туулган акын, котормочу Курбан Саттарга А.Осмоновдун ырларын өзбек тилине которууну сунуштаган.

Курбан Саттар А.Осмоновдун ырларын жана дагы башка кыргыз жазуучуларынын көптөгөн чыгармаларын эне тилибизге которуп, өзбек котормо адабиятын байыткан акындардын бири. Ал өзбек котормочуларынан Э.Вахидов, Зулфия, А.Каххар, А.Якубов, А.Аъзам, И.Султан, А.Мелибаев, И.Гафуров, Ш.Рахмон, Т.Карим ж.б сыяктуу калемди курч, мыкты котормочулардын иштери менен таанышып, алардын иштеринен үлгү алып, котормочулук жолун баштаган десек жаңылышпайбыз. Курбан Саттар устаты баштап

берген ушундай жооптуу ишти чоң ишеним менен улантып, чыгармачыл өмүрүнүн бардык баскычтарында көркөм котормого атайын көңүл буруп келген жана А.Осмоновдун “Ата-Журт”, “Отуз жаш”, “Жүргүнчү”, “Чилде”, “Коштошуу”, “Балалык”, “Музыка”, “Бүкөн”, “Жаштыкка”, “Орулуу акын”, “Каламга” сыяктуу ырлары мазмундук жактан автор кандай мааниде берсе, ошондой которо алган.

Байыркы замандан баштап эле Ата-Журтка болгон мээрим, киндик кан төгүлгөн жерге берилгендик сыяктуу сапаттар эр жигитке тиешелүү сапат болуп белгиленип айтылат. Адамдардын ушундай жакшы сапаттарын ачуу үчүн акындар, жазуучулар тарабынан мазмундуу ыр-чыгармалар жаратылган. Ушундай сапаттар А.Осмоновдун “Ата Журт” ырында жогорку деңгээлде берилгенин К.Саттар котормосунда ачык-айкын ачып берген:

АТА ЖУРТ ОТА ЮРТ

Жылуу кийин, жолуң кыйын үшүүрсүң, *Иссиң кийин, йўлинг олис, совуқ куч*, Кыш да катуу... бороон улуп, кар уруп... *Қиш қахрли, бўрон увлар, йўқдир ўт*. Суугунду өз мойнума алайын, *Совуқларинг фақат менга келсин дуч*, Жол карайын, токтой турчу, Ата-Журт! *Йўлга қарай, тўхтаб тургин, Ота Юрт!*

Түндөр жаман... кырсык салып кетпесин, *Фалокат тик келиб тунлар кўзингга*, Наалат келип, ат тизгинин шарт буруп... *От тизгинин юмасын бир гўр, бебурд*. Азабыңды өз мойнума алайын, *Бор азобинг мен олайн ўзимга*, Из карайын, токтой турчу, Ата-Журт! *Из қарайин, тўхтаб тургин, Ота Юрт!*

Жазда башка... Жел тийбесин абайла, *Елвизакли баҳор боқмиш юзингга*, Көпкө турбас мобул турган сур булут. *Кўп турмайди ушбу ҳаво, сур булут*. Бүт дартыңды өз мойнума алайын, *Борки дардинг мен олайн ўзимга*, Сен ооруба, мен ооруюн, Ата-Журт! *Сен оғрима, мен оғрийин, Ота Юрт!*

“Алыкулдай акындын ырларын эки түрдүү котормочу которсо болот”, - дейт котормочу. Биринчиси, котормо кайра жаратуу искусствосу экенин билбегендер – сөзмө сөз которгондор. Алар үчүн кандайдыр бир чыгарманы которуу кыйынчылык жаратпайт. Экинчи категория – котормочулукту чыныгы маанисинде түшүнүп, элүү жылдан бери котормочулук менен алектенгенине карабай Алыкулдай акындын татаал ырларына кайрылуудан корккон устатым Турсунбой Адашбаевдей котормочулар. Менин жеке түшүнүгүмдө биринчи категориядагылар – тоту куш котормочулар. Алар автордун айтканын бир тилден экинчи тилге кайталап которуп койгондор. Мындай тоту куш-котормочулардын адабиятка пайдасынан зыяны көп:

МЕН ЖҮРГҮНЧҮ МЕН ЙЎЛОВЧИ

Мен жүргүнчү көз ачкандан жөө баскан *Мен йўловчи, туғилгандан ўлгунча*,

Жөө басуудан көңүлүм түк жүдөбөйт. *Яёв юриб зерикмаган, эринмас*.

Алган сапар алыс экен карасам, *Олис экан чиққан йўлим қарасам*,

Баса берем, баса берем, *Юрган билан йўл адоғи кўринмас*.

Баса берем... түгөнбөйт. *Мен йўловчи, улов насиб этмаган*.

Мен жолоочу эс тарткандан жөө баскан, *Заҳмат билан кетмоқдаман пиёда*.

Мээнет тартып жөө баскан жол түк өлбөйт. *Ҳали-бери қаримайди сафарим*, Алган сапар арбыбаптыр карасам, *Олдимда йўл ҳали бисёр, зиёда*.

Баса берем, баса берем, *Юрган билан йўл адоғи кўринмас*.

Басар жолум түгөнбөйт. *Мен йўловчи, улов насиб этмаган*,

Кырдан туруп, арт жагыман карасаң: *Қирдан туриб кўз югуртсанг ортимдан*.

Мен аткан ок, токтоосу жок учкан шыр... *Отган ўқдек шиддатим зўр бегумон*.

Түзгө чыгып каршы алдыман карасаң, *Намоёндур гар қаршимдан қузатсанг*,

Мен айбаттуу, тоо көтөргөн бир баатыр. *Елкасида тоғ кўтарган паҳлавон*.

Устаты Турсунбай Адашбаев жана башка адабиятчылар аны “Басып жүргөн

энциклопедия” деп коюшат. Ошентип Алыкул Осмоновдун поэзиясын өзбек адабиятына алып кирүү милдети акынга жүктөлгөн жана бул милдетти К. Саттар жогорку деңгээлде аткарган деп ойлойбуз:

ОТУЗ ЖАШ ЎТТИЗ ЁШ

Ырас, өмүр кандай кыска, кандай аз... *Умр нега неъматларнинг энг ози?*
Тагдыр ошол, өлчөмүнөн көп кылбас. *Унга ҳоким тақдир деган тарози.*
Бирок чиркин аздыгына мейли эле, *Бироқ савил, озлиги ҳам майли-ю,*
Анын октой тездигине катат баш. *Унинг ўқдек шиддатидан қотар бош.*
Кечээ гана тиги кырда жок эле, *Кечагина анов қирда йўқ эди,*
Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш? *Қайдан чиқди бу суворий ўттиз ёш?*

Токточу өмүр, токточу өмүр, токтой тур! *Тулпорига қамчи босар дамба-дам,*
Көзүң чуңкур, өңүң кансыз, сары сур. *Манзил сари елдек учар бедов ҳам.*
Тил албассың, жоголо бер, кете бер, *Ажаб, шунча олисми ё бекаати?*
Сенден күчтүү, сенден өжөр бул учур. *Ўзандаги сувдай бедор одамзод.*
Он беш жолу улам кайра туулуп, *Шунинг-чунми тиним билмас умрда,*
Он беш жолу жашарбасам, карап тур! *Мени доим шошилтирар бу ҳаёт.*

“Акындын ырларын алгач которо баштагынымда кээ бир сөздөрдү которо албай кыйналгам, бир канча айлап ойлонуп жүргөн убактарым болгон, мага устатым Т.Адашбаев жардам берген, дейт котормочу. “Каламга” ырын дээрлик устатым менен бирге которгонбуз”:

КАЛАМГА ҚАЛАМГА

Сен жолдошум, сен кубатым, сен бактым, *Сен ҳамроҳим, сен қувватим, сен бахтим,*
Ашык болуп, издеп жүрүп мен таптым. *Мангуликка ҳамкорликка унатдим.*
Колуктумдун мурда сүйүп өзүндү, *Сени севиб қаллигимдан ҳам бурун,*
Өз жанымдын жарымысынан жараттым. *Юрагимнинг ярмисидан яратдим.*
Ырагымсың, айсыз түндө адашпайм, *Эгизакмиз, тобутгача тотувмиз,*
Ынагымсың, жан чыкканча тарашпайм. *Машъалимсан, зулматда ҳам раҳнамо.*
Дүркүрөгөн дөөлөтүмсүң каламым... *Вашингтоннинг долларига алишмам,*
Вашингтон долларына алмашпайм. *Хазинамсан, қайнарбулоқ, бебаҳо.*
Командириң – эл намысы, эл анты, *Зиммангдадир эл номуси, ишончи,*
Сага ишенип курч куралып карматты. *Йўлдан тоймай, одимлагин ҳақ сари*
Ошондуктан, өрт аралап бараткан – *Ўрт оралаб бораётган, зувиллаб,*
Сен доорумдун танка минген солдаты. *Сен давримнинг танка минган аскари.*
Заман күчтүү, күч чак келбейт алдына, *Замон девкор, беллашолмас барча ҳам,*
Заман дайра, аккан катуу агымга. *Замон дарё, қиёси йўқ, сели бор.*
Бул турмушта: нечен кыйын жол бастык, *Қанча қийин йўллар босдик, бақамти,*
Дагы кыйын жолдор жатат алдыда. *Яна мушкул довон сероб, бели бор.*
Гер өлкөм керек десе биз белен, *Агар ватан керак деса, биз шаймиз,*
Эл эрки үчүн, туулганбыз энеден, *Эр эрки-чун жон беришга ҳам тайёр.*
Жүрөгү чоң баатырларбыз бактылуу – *Қалби дарё ботирлармиз, толели,*
Жер шарынын азаттыгын ээлеген. *Ер шарининг озод кунжи бизга ёр.*

Кыргыз элинин сыймыгы болгон, адабиятта өз орду бар, кайталангыс ырларынын таасирдүүлүгү, ырлары гана эмес, анын өмүрү, баскан жолунан да үлгү болгон, адамдардын сезимин ойготкон акын А.Осмоновдун ырларын өзбек окумандарына жеткирген котормочулардын учкай котормолору менен таныштык. Мындан улам өзбек окурмандары улуу акындын ырларын, поэмаларын өзбек тилинде окуганы менен сыймыктанабыз.

Мекендештерибиз К.Саттар, Г.Халматова жана башка акын-котормочулар мындан ары да А.Осмоновдун, ошондой эле, башка кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармаларын которот жана аларды өзбек окумандарына жеткирет деп ойлойбуз.

Колдонулган адабияттар:

1. Осмонов А. Чыгармалар жыйнагы. 2 том. Поэмалар, пьесалар, макалалар, каттар, легендалар. «Кыргызстан» басмасы. Фрунзе, 1965.
2. Захидов В. Хотиралар, Ташкент, 2014. – 134-б.
3. Саттар К. Кыргыз-Өзбек гимни. Ырлар, котормолор, макала. Жалал-Абад, 2024.
4. Нурматова, Г. М. Коннотативные особенности слов, обозначающих цвет в песнях-жалобах / Г. М. Нурматова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – № 1(59). – С. 179-183. – EDN JFQAUW.
5. Дарбанов, Б. Е. Лингвопрагматический аспект речевого акта “благословение” в кыргызском, хемшилском и английском языках / Б. Е. Дарбанов, М. М. Акбуюков // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – № 1(59). – С. 183-187. – EDN ВВУКУО.